

שיעורים בפיקוח נפש והצלה
נתנאל אוירבך

שיעור א: פתיחה

א. המשמעות הרעיונית של היתר פיקוח נפש

ויקרא (יח, ה): "וּשְׁמַרְתֶּם אֶת חַקְתֵּי וְאֶת מִשְׁפְּטֵי אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה אֲתֶם הָאָדָם וְחֵי בָהֶם".

בבלי יומא (פה ע"ב):

מניין לפיקוח נפש שדוחה את השבת... אמר רב יהודה אמר שמואל, וְחֵי בָהֶם ולא שימות בהם.

? מהי הסיבה הרעיונית לכך שפיקוח נפש דוחה את המצוות?

1. רש"י: יקרה נפש ישראל

לדעת רש"י, הסיבה לכך היא שחביבה נפשו של יהודי בעיני הקב"ה יותר מאשר קיום המצוות. באופן זה, הסיבה לדחיית המצוות בפני פיקוח נפש נובעת מהמעמד היתר שיש לחיי האדם בערכן העצמי גם ללא קיום המצוות בהכרח. בצורה כזו רש"י נוקט גישה של מפגש בין ערכים (חיים ומצווה) וחיי האדם 'מנצחים' את המצווה ודוחים אותה במקרה ואומרים לו לאדם תהרוג את חבירך ואלי"כ נהרוג אותך. הדין הוא שיהרג ואל יעבור. רש"י מסביר מהי ההוה-אמינא שניתן היה לומר שהאדם יהרוג את חברו, משום 'וחי בהם' ולא שימות בהם' וממילא כדי שהוא יחיה עליו להרוג את חברו. בדבריו הוא מסביר את הכלל 'וחי בהם' משום שחביבה נפשו של יהודי יותר מהמצווה¹ -

בבלי יומא (פב ע"ב):

דהווא דאתא לקמיה דרבה אמר ליה, אמר לי מרי דוראי קטליה לפלניא, ואי לא קטילנא לך. אמר ליה, נקטלך ולא תקטול. מאי חזית דדמא דידך סומק טפי דילמא דמא דהווא גברא סומק טפי.

¹ כ"כ רש"י (סנהדרין עד ע"א ד"ה סברא): "דכי אמר רחמנא לעבור על המצוות משום וחי בהם, משום דיקרה בעיניו נשמה של ישראל".

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

רש"י (שם ד"ה מאי):

מאי חזית דדמא דידך סומק טפי - כלומר, מאי דעתידך למשרי מילתא, משום וחי בהם ולא שימות בהם, טעמו של דבר לפי שחביבה נפשן של ישראל לפני המקום יותר מן המצוות אמר הקב"ה תבטל המצווה ויחיה זה, אבל עכשיו שיש כאן ישראל נהרג והמצווה בטילה למה ייטב בעיני המקום לעבור על מצוותו, למה יהיה דמך חביב עליו יותר מדם חבירך ישראל?

היחס בין חיי האדם לשמירת המצוות

כאמור, רש"י מדגיש בדבריו את עליונות החיים בעצם לעומת קיום המצוות ולכן פיקוח נפש דוחה את המצוות - לפי שחביבה נפשן של ישראל לפני המקום יותר מן המצוות.
כלומר, עיקר חיי האדם לקיום המצוות אך הבסיס לקיום המצוות הוא החיים בעצם.
בכך רש"י מעמת בין הדרשה 'וחי בהם ולא שימות בהם' לדרשה הנוספת אודות פיקוח נפש הדוחה שבת משום 'חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה', דרשה המדגישה את קיום המצוות.

חיוב אדם להציל חברו

לאור דברי רש"י הללו, שסברת 'וחי בהם' מורה על חביבות נפשם של ישראל ולכן אם אומרים לו לאדם לרצוח את חברו הוא אינו רשאי משום חיי נפשו של חברו, כתב הראי"ה קוק שאדם יהיה מחויב למסור את עצמו עבור הצלת חברו משום ההוראה החיובית 'וחי בהם' של חברו -

שו"ת משפט כהן (סימן קמג):

הנה מה שנראה לכבוד תורתו דזה פשוט, שגם אינו רשאי למסור את עצמו כדי להציל את חברו, ולגבי רבים חיובא ליכא והיתרא איכא, וגם מדת חסידות לדבריו, וכן עולים הדברים לפי השקפה ראשונה בדעת נוטה, אני נבוך בזה טובא בעניי.
שהרי רש"י הסביר לנו מילתא בטעמא... מכל זה נראה, דהאי וחי בהם אינו דבר פרטי דווקא על אותו האיש, העושה או המונע או הבא לשאול, אלא הדבר קאי בכללות על כל נפשות ישראל, וממילא נכללה בזה גם נפשו, וכשאנו באים לדון בנפש בפני נפש אין אנו מכריעים עפ"י מאי חזית.
ולפי זה לכאורה אין שום מקום לאסור למסור נפשו אפילו בשביל הצלת חברו, שדי לנו דחיובא ליכא בקום-ועשה, משום דהוא יכול לומר ג"כ מאי חזית, אבל אין לנו שום מקום לאיסור, כיון שכל האיסור אפילו לדעת הרמב"ם, שהוא מתחייב בנפשו כשמסר נפשו במקום שאינו מחויב, לכאורה צריך לומר דהוא משום דסבירא ליה, דוחי בהם אינו בא לפטור ממסירות נפש אלא לחייבו שיחיה בהם, ואם נאמר שהרמב"ם מודה ג"כ לרש"י, דוחי בהם הוא עניין כללי, א"כ מצד וחי בהם הכל הוא שווה אם בן ישראל זה יחיה או אחר.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

2. רמב"ם: 'רחמים וחסד ושלוש בעולם'

~ הרמב"ם מזכיר את דרשת חז"ל 'וחי בהם ולא שימות בהם' כמחייבת את האדם לא למסור את נפשו עבור המצוות, שכן לדבריו אם אדם מוסר נפשו ונהרג עבור המצוות הוא מתחייב בנפשו -

רמב"ם (הלי יסודי התורה פ"ה ה"א-ה"ב):

כל בית ישראל מצווין על קידוש השם הגדול הזה, שנאמר ונקדשתי בתוך בני ישראל, ומוזהרין שלא לחללו שנאמר ולא תחללו את שם קדשי.

כיצד, כשיעמוד עובד כוכבים ויאנוס את ישראל לעבור על אחת מכל מצוות האמורות בתורה או יהרגו, יעבור ואל יהרג שנאמר במצוות אשר יעשה אותם האדם וחי בהם, וחי בהם ולא שימות בהם, ואם מת ולא עבר הרי זה מתחייב בנפשו.

~ הטעם ליחי בהם'

« הרמב"ם מזכיר את דרשת חז"ל 'וחי בהם ולא שימות בהם' בפרק ב בהלכות שבת, לאחר שבפרק א הוא הזכיר את כללי הלכות שבת (מלאכת מחשבת; אינו מתכוון; אינה צריכה לגופה), דבר המורה על חשיבות העניין.²

« הרמב"ם מדגיש כי ההלכה בעניין פיקוח נפש איננה עוד הלכה במניין תרי"ג מצוות, אלא הלכה הקובעת את מגמת משפטי התורה בעולם: רחמים, חסד ושלוש.³

« היחס למינים - הרמב"ם מדגיש בדבריו שהציווי 'וחי בהם' הוא בניגוד גמור לדרכם של המינים.

רמב"ם (הלי שבת פ"ב ה"ג):

כשעושים דברים האלו אין עושין אותן לא ע"י גויים ולא ע"י קטנים ולא ע"י עבדים ולא ע"י נשים כדי שלא תהא שבת קלה בעיניהם, אלא על ידי גדולי ישראל וחכמיהם.

ואסור להתמהמה בחילול שבת לחולה שיש בו סכנה, שנאמר אשר יעשה אותם האדם וחי בהם ולא שימות בהם.

הא למדת, שאין משפטי התורה נקמה בעולם אלא רחמים וחסד ושלוש בעולם.

ואלו המינים שאומרים שזה חילול שבת ואסור, עליהן הכתוב אומר וגם אני נתתי להם חוקים לא טובים ומשפטים לא יחיו בהם.

² בשונה מהשולחן ערוך (או"ח סימן שכח-של) שהזכיר הלכות פיקוח נפש בשבת רק לאחר שדן בהלכות שבת לפרטיהן.
³ המגיד משנה (הלי שבת פ"ב ה"ג) ציין שהמקור הוא דעת הרמב"ם עצמו: "הא למדת שאין וכו' - דברי רבינו ז"ל".

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

- המאירי הביא את דבריו של הרמב"ם וביאר אותם בשילוב עם דברי רש"י שמעלת נפשם וחייהם של ישראל גדולה היא ומטרת המצוות להחיות את האדם -

המאירי (חיבור התשובה, משיב נפש מאמר ב פרק ו) :

וכתב הר"ם ז"ל... הכוונה בזה שהם (=המינים) יקחו המצוות על צד שלא יחיו בהם אבל ימותו בסיבתם. ואין זה המכוון מהם אבל שהיא, ר"ל התורה, דרכיה דרכי נעם וכל נתיבותיה שלום. וכבר ביארנו עניין אמרו אל תהי צדיק הרבה ואל תתחכם יותר למה תשומם... ולהודיע שלא כיוונה התורה ברוב מצוותיה להמית האדם בהם אבל בהפך, רוצה לומר לחיותו כיום הזה חיים נצחיים, עד שמהם יחיה ולא ימות, רוצה לומר שיחיה בזה ובבא תחיה מתמדת... והמבינים ומוצאי הדעת מתוך דבריהם הם יכירו היות דרכיה דרכי נועם ותורת חסד על לשונה, ושלא יחייבו מצוותיה המיתה לבני אדם, והוא אמרו כי מוצאי מצא חיים וחוטאי חומס נפשו, רוצה במילת חוטאי, החוטא בכונתו, עד אשר לא ירד לסוף דעתו, רוצה לומר שלא יבין דרכי מצוותו, הוא חומס נפשו. אבל מוצאי, והוא היורד לסוף כוונת התורה והמצוות, עת ומשפט ידע לב חכם להתבונן כי לא אחפץ במות המת. אבל עיקר הכוונה להאריך חייו על צד נכון, רוצה לומר להיות כוונתו לגמול נפשו בהם, כאמרו פעלת צדיקים לחיים, והוא אמרו הנה תן לחכם ויחכם עוד הודע לצדיק ויוסף לקח, כי בי ירבו ימיך ויוסיפו לך שנות חיים.

« הסבר הרמב"ם: המצווה לא נאמרה במקום של כיליון חיים

בעוד שלדברי רש"י מדובר על 'מפגש' בין ערכים, בין החיים לבין שמירת המצוות ויש ערך אחד שהוא עליון ומשמעותי, הרי שלדעת הרמב"ם לא מדובר על מפגש ועליונות ערך אחד אלא שהמצווה לא נאמרה במקום בו יש כיליון והעדר של חיי האדם. לדבריו, מטרת המצווה היא לרומם ולקדש את האדם בחייו, וזו ההלכה של קידוש השם שאסור לו לאדם למות על קידוש השם (חוץ מג' עבירות חמורות).

שיעורים בפיקוח נפש והצלה
נתנאל אוירבך

ב. היחס לכתות השונות

« היחס למינים - הרמב"ם מדגיש בדבריו שהציווי 'וחי בהם' הוא בניגוד גמור לדרכם של המינים -

רמב"ם (ה' שבת פ"ב ה"ג):

כשעושים דברים האלו אין עושין אותן לא ע"י גויים ולא ע"י קטנים ולא ע"י עבדים ולא ע"י נשים, כדי שלא תהא שבת קלה בעיניהם, אלא על ידי גדולי ישראל וחכמיהם. ואסור להתמהמה בחילול שבת לחולה שיש בו סכנה, שנאמר אשר יעשה אותם האדם וחי בהם ולא שימות בהם. הא למדת, שאין משפטי התורה נקמה בעולם אלא רחמים וחסד ושלוש בעולם. ואלו המינים שאומרים שזה חילול שבת ואסור, עליהן הכתוב אומר וגם אני נתתי להם חוקים לא טובים ומשפטים לא יחיו בהם.

? למי מתכוון הרמב"ם, ומה הייתה דעתם?

• התערבות האדם בהנהגת הקב"ה איתו: 'הכל צפוי והרשות נתונה'

~ הרב איסר זלמן מלצר מסביר שהיו כאלו שחשבו שאם הקב"ה מביא עונש לאדם אזי אסור לו לאדם למנוע את העונש. ובכך, אם אדם חולה אסור לו לדרוש ברופאים, שכן בכך הוא מונע את העונש המגיע לו מהקב"ה. על כך אומר הרמב"ם שאין משפטי התורה נקמה-עונש לאדם, אלא אם הוא ראוי להיענש הדבר יתבצע בדרכים אחרות, אך לא מכוחן של המצוות, אשר לא באו אלא להוסיף רחמים, חסד ושלוש בעולם -

אבן האזל (ה' שבת פ"ב ה"ג):

דברי הרמב"ם צריך ביאור.

ונראה דכוונתו, דמצינו במה דאמר הגמרא (בבא קמא פה ע"א) ורפא ירפא מכאן שניתן רשות לרופא לרפאות, דלא נימא רחמנא מחי ואיהו מסי א"כ אפשר דהחולי בא לשם עונש וא"כ היה אפשר לומר דאסור לחלל עליו את השבת לרפאותו ויהיה השבת סיוע ועזר להעונש שענש ה' לאדם בעבור חטאיו. ולזה אמר, הא למדת שאי-אפשר שיהיו משפטי התורה עזר וסיוע להעונשין אפילו אם האדם מחוייב בהם, ולשון נקמה הוא עונש.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

~ הרב יששכר תמר ממשיך ברעיון זה, ולדבריו מדובר על הקראים שסברו שאם יש חולי בשבת זהו רצון ה' ואין למנוע אותו ולנסות לשנות את רצון ה'.

אולם, הרמב"ם שולל גישה זו משום שיהכל צפוי והרשות נתונה⁴, ויש לו לאדם בחירה חופשית לפעול בעולם⁴ -

עלי תמר (יומא פ"ח ה"ה ד"ה מנין):

ובבבלי, וחי בהם ולא שימות בהם. הפסוק המלא הוא ושמרתם את חוקותי ואת משפטי אשר יעשה אותם האדם וחי בהם, ולא שימות בהם, דכתיב ביה ונשמרתם מאד לנפשותיכם.

ולשון הרמב"ם בפ"ב מהלכות שבת... ואלה האפיקורסים (הקראים) שאומרים שזהו חילול שבת אסור, עליהם הכתוב אומר וגם אני נתתי להם חוקים לא טובים ומשפטים לא יחיו בהם, עכ"ל. וזהו הטעם שפיקוח נפש דוחה הכל, וכתיב ביה ונשמרתם מאד.

וכנראה שדעת האפיקורסים הייתה שהחולה יש לו לקבל עליו למות אחרי שהם חולים בשבת הרי כן הוא רצון ה' וחוק התורה, ברם זייפו התורה ורצון ה' בזה וכמו שכתב הרמב"ם.

~ כאמור, הרב יששכר תמר רמז לכך שהרמב"ם בא לשלול את דעת האפיקורסים-הקראים שהיו בימיו שאמרו שאין לחלל שבת על חולי⁵.

הרב אברהם הלוי היה ראש רבני מצריים והוא נשאל האם מותר לחלל שבת עבור יילוד קראית.

לדבריו, אין לחלל שבת לשם כך משום שהם עצמם סוברים שאסור לחלל שבת כלל ומשתמשים ביהודים שיהיו עבורם יגוי של שבת -

שו"ת גינת ורדים (או"ח כלל ג סימן א):

נשאלתי אם מותר למיילדת ישראלית שתיילד צדוקית בשבת...

מה גם שיש חילול וזלזול גדול בדבר, דהצדוקים אין להם דין פיקוח נפש וקסברי שיעשה אדם המצוות אע"פ שימות בהם ואינם מחללין את התורה בשביל פיקוח נפש, ולכן כשיארע להם שתהיה אישה מהן מקשה לילד ביום השבת אינם קוראין למיילדות שלהם כדי שלא תחללנה את השבת והם קוראות את הישראלית שתיילד את הצדוקית בעבור שהישראלית מחללת את השבת בעבור פיקוח נפש היולדת.

ודבר זה למדנוהו מתוך דברי הרמב"ם... דפירש להך דרשה כאשר יעשה אותם האדם וחי בהם ומסיק עלה, וז"ל:

הא למדת שאין משפטי התורה נקמה בעולם אלא רחמים וחסד ושלוש בעולם ואלו האפיקורוסין שאומרים שזה חילול שבת ואסור, עליהם הכתוב אומר גם אני נתתי להם חוקים לא טובים ומשפטים לא יחיו בהם, ע"כ.

וכוונתו מבוארת שעל הצדוקים הוא אומר שסוברים שאין פיקוח נפש דוחה את השבת, גם אני בחרתי ופקדתי מהם ועד היום לא זזו מטעותם והלעיגו עלינו שאנו מחללים את השבת, וכפי זה קשה הדבר רע ומר שהם יפרשו מלחלל את השבת כפי דעתם ויזלזלו בנו שאנחנו נחלל את השבת בעבור הצלת נשותיהם. גם

⁴ ראו: **רמב"ם** (פיהמ"ש אבות פ"ג מ"יו): "הכל צפוי - אחר כך אמר ולא תחשוב שבהיותו יתעלה יודע הפעולות, יתחייב ההכרח, ושיהיה האדם כפוי על פעולה מן הפעולות. אין הדבר כן, אלא כל אדם בוחר במה שיעשהו, והוא אומר והרשות נתונה, רצונו לומר: רשות כל אדם נתונה לו". הרמב"ם מפנה לדבריו בשמונה פרקים, הפרק השמיני.

⁵ **שו"ת ציץ אליעזר** (ח"ח סימן טו, קונטרס משיבת נפש פרק ב): "וכוונת הרמב"ם בכתבו ואלו האפיקורסים שאומרים שזה חילול שבת ואסור נראה ברור שהוא כלפי הקראים המכחישים ברשותם בחכמים ומחזיקים בדעה משובשת שאסור לחלל שבת אפילו עבור פיקוח נפש. וכך ראיתי אח"כ גם בספר שו"ת גינת ורדים הספרדי... שמבאר נמי דלכפיהם מכוונים דברי רמב"ם אלה".

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

טעם איבה אין כאן, דאדרבה תלנותינו ואיבתנו תהיה עליהם שהם מכשילים אותנו לחלל את השבת וכ"כ קלים ונבזים אנחנו בעיניהם.

• היחס לכתות השונות

~ בית דין של חשמונאי: פיקוח נפש במלחמה בשבת⁶

בימי הבית השני היו כיתות שונות שסברו שערך שמירת השבת הוא ערך עליון ומקודש שלא ניתן להפר אותו גם במחיר של חיי האדם

הרב שלמה גורן (המלחמה בשבת לאור המקורות, תורת השבת והמועד עמוד 105-36):⁷

תקופה שניה בהיסטוריה היהודית, בה התעוררה בצורה חריפה ביותר בעיית ההתגוננות והלחימה בשבת, הייתה תקופת החשמונאים. ממנה אפשר ללמוד עד כמה הייתה השבת חמורה בעיניהם ולא ראו מקום להקלה באיסורי שבת גם לצורך פיקוח נפש, עד שאסרו גם אמצעי התגוננות להצלת חיי אדם מסכנה...
בספר חשמונאים (א, ב) מסופר:

ויקומו פתאום להתגולל עליהם ביום השבת. ויאמרו להם, עד אנה מאנתם לשמוע בקול המלך קומו נא וצאו מזה ועשו את מצוותיו וישבתם בטח. ויענו ויאמרו, לא נצא כי את דבר המלך לא נעשה ואת השבת לא נחלל. ויגשו אל המערכה ויערכו כלי מלחמה לקראתם. והאנשים אשר בקרבה לא הרימו את ידיהם לירות אבן או לסכור את פיה. ויאמרו אליהם, נמותה הפעם בניקיון כפנו והשמים והארץ עדים בנו כי בזדון תהרגונו, ויפלו עליהם ביום השבת ויהרגו כל אשר במערה וימותו הם ונשיהם וטפם ומקניהם, ויהיו המתים כאלף איש.

ובספר חשמונאים (ב פ"ו י"ט) ג"כ מוצאים תיאור קצר ושונה של המאורע הזה...

ויהיו אנשים אשר התחבאו במערות סביבות העיר לעשות את השבת. ויודע הדבר לפוליפוס וישרוף אותם באש, ויתאפקו מעמוד על נפשם כי יראו לחלל את השבת.

לעומת הגישה הזו שרווחה, חידוש בית-דין של חשמונאי את ההיתר להילחם בשבת משום פיקוח נפש -

זאת פרשת הגבורה וזהו תיאור הנופלים על קדושת השבת, וממנה אנו למדים תופעה מוזרה כי בתחילה לא רק שלא הייתה ההלכה בידיהם שמלחמה דוחה שבת, אלא סברו לכאורה שגם פיקוח נפש אינו דוחה שבת, שהרי אין לך פיקוח נפש יותר מלסכור את פי המערה בכדי להתגונן מפני המרצחים, ואע"פ כן לא התירו את זאת בתחילה, על אף שהיו אלה כהנים יודעי תורה וצדיקי עולם. ורק לאחר האסון הגדול הזה בו נפלו כאלף איש קבעו את ההלכה:

ומתתיהו ורעיו שמעו את הדבר ותצר להם מאד: ויאמרו איש אל אחיו אם עשה נעשה כאשר עשו אחינו לבלתי התייצב לפני הגויים בעד נפשנו ותורתנו עוד מעט והשמידונו: ויועצו כולם ביום ההוא לאמור אם הלחם ילחמו אויבינו בנו ביום השבת ויצאנו לקראתם ועמדנו על נפשנו ולא נמות כמות אחינו במערות...

כתוצאה מפקס הלכה זה אנו מוצאים מקרה שני במלחמות החשמונאים, שהחליטו להילחם בשבת בגלל מצבם הטופוגרפי המיוחד, שלא יכלו להתחמק מן האויב, ולכן החליטו להתקיפו בטרם יבוא האויב עליהם.
בספר חשמונאים (א פ"ט) לאחר המכה שהיכו יונתן ושמעון במשתתפים בחתונת בני ימברי מסופר שם:

⁶ במסגרת שיעור זה לא נדון במחלוקת בין הרב גורן לרב נריה אודות היתר לחימה בשבת.
⁷ ראו גם בדבריו בספרו **משיב מלחמה** (ח"א עמוד מא).

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

וישמע בכחידס ויסע לקראתם ויבוא בחיל גדול על שפת הירדן ביום השבת. ויאמר יונתן אל אנשיו לאמר, קומו ונלחמה בעד נפשנו כי לא כתמול שלשום היום הזה. הנה האויב מפנים ומאחור, ומי הירדן מקצה מזה ויערות ובצאות מקצה מזה ומקום לנוס אין... ויהי כי החלו להילחם... ויפלו מאנשי בכחידס ביום ההוא כאלף איש. ברור אפוא שזה היה בשבת, ולכן לאחר שנוכחו לראות שאין להם אפשרות לנוס החליטו לא רק להתגונן פסיבית, אלא להקדים ולהתקיף את האויב מיוזמתם, והרגו בהם כאלף איש. נראה אפוא, כי מאז שהתירו את ההגנה על הנפש בשבת, התירו גם התקפה לשם הגנה, לאחר שצפויה סכנת התקפה מצד האויב.

ברית דמשק (יא, 16-18) - אין לחלל את השבת כדי להוציא אדם שנפל לבור: וכל נפש אדם אשר תיפול אל מקום מים ואל מקוה אל יעלה איש בסולם, וחבל, וכלי.

ג. מידת חסידות

• הרמב"ם מקדים ומציין שהיתר חילול שבת לצורך פיקוח נפש הוא דבר בסיסי שיש להזדרז בו לעשות אותו עי"י גדולי ישראל.

נראה שהתחסדות יתירה בשמירה על 'ערך השבת' או המצוות על-חשבון חיי האדם הינה חסידות שוטה, ולכן הרמב"ם מציין שיש לעשות את 'חילול השבת' בצורות אלו שיוכח שלא מדובר על חילול שבת אלא על ערך החיים -

רמב"ם (ה' שבת פ"ב ה"ג):

כשעושים דברים האלו אין עושין אותן לא עי"י גויים ולא עי"י קטנים ולא עי"י עבדים ולא עי"י נשים, כדי שלא תהא שבת קלה בעיניהם, אלא על ידי גדולי ישראל וחכמיהם. ואסור להתמהמה בחילול שבת לחולה שיש בו סכנה, שנאמר אשר יעשה אותם האדם וחי בהם ולא שימות בהם.

בבלי שבת (קכא ע"ב):

תני תנא קמיה דרבא בר רב הונא: ההורג נחשים ועקרבים בשבת אין רוח חסידים נוחה הימנו. אמר לו, ואותן חסידים אין רוח חכמים נוחה מהם.

? מי היו חסידים אלו?

! הרב ירמיהו לעוו (1811-1874) מבאר את דברי הרמב"ם הללו כהמשך ישיר של הנושא הקודם בו עסקנו, הכתות שמיאנו בחילול שבת גם במחיר הריגתם. לדבריו, מדובר על חסידות שוטה -

דברי ירמיהו (ה' שבת פ"ב ה"ג):

ומה שכתב רבינו ואלו האפיקורסים וכו', ונראה דרבינו כיון להאי דאיתא **במסכת שבת** (קכא ע"ב) ההורג נחשים וכו' אין רוח חסידים נוחה הימנו ואותן חסידים אין רוח חכמים נוחה מהם עי"י שם. ונראה שהיו אותן חסידים ההולכים בשיטת האומרים אין פיקוח נפש דוחה שבת וכנראה מאלו שלא היו רוצים ללחום במלחמה נגד אויבים בשבת מכת איסיים שקראו רז"ל במסכת סוטה חסיד שוטה.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

• שלילת החסידות השוטה

הפוסקים טרחו לשלול גישה זו שהגדירו חסידות שוטה, בה אנשים לא היו מוכנים 'לחלל שבת' עבור פיקוח נפש⁸

~ **רמב"ן** (מלחמות ה', סנהדרין יח ע"א מדפי הרי"ף):

ולא שמענו מידת חסידות לחולה של סכנה שלא יחללו עליו את השבת, אלא המזרז משובח והמונע עצמו מתחייב בנפשו.⁹

~ **שו"ת הרדב"ז** (ח"ג סימן תמד):

שאלת ממני על מה שכתבו בשם ריב"א ז"ל¹⁰ כי חלה חוליו אשר מת בו וחלל יום הכיפורים באותן הימים ואמרו לו הרופאים אם לא תאכל ודאי תמות, ואם תאכל שמא תחיה והוא ז"ל אמר ברי ושמא ברי עדיף ולא רצה לאכול ומת, תנצב"ה.

ורצית לדעת דעתי אם יפה עשה אם לא?

תשובה: לגבי הדין אין ראוי ללמוד ממנו כלל, דהא קיימא לן ספק ספיקא של פיקוח נפש דוחה את השבת ואת יום הכיפורים ואפילו לחיי עשה חוששין כל שכן לספק שמא ימות שמא יחיה ואפילו לספק שבת אחרת... לפיכך אין ראוי ללמוד ממנו, כי אפשר דריב"א ז"ל הרגיש בעצמו דאפילו שיאכל ימות דלב יודע מרת נפשו והיינו דקאמר ברי ושמא ברי עדיף כלומר הברי שלי עדיף משמא שלכם ולפיכך לא רצה לאכול. וכבר נשאלתי על כיוצא בזה פעם אחרת והעליתי דאין זו מידת חסידות.

~ **בית יהודה** (עיינאש, יו"ד סימן שלו סעיף א):

נתנה תורה רשות לרופא וכו' - דע, דענין בקשת הרופא לרפאת הוא דבר מוכרח ויש לו עיקר מן התורה וכמעט שיש חיוב חזק על החולה והקרובים לחזר על הרופא המובהק ולחזר אחר הסממנין המועילין לרפואת אותו חולי וכל המתעצל ומתרשל בדבר זה ולא יחוש על הרפואה בדרך טבע אלא יסמוך על דרך נס לומר שהקב"ה ישלח דברו וירפאהו בחינם אין זה אלא מן המתמיהין ודעת שוטים היא זו וקרוב הוא להיות פושע בעצמו ועתיד ליחן את הדין.

דכמו שצריך האדם לשמור עצמו מהחוס ומהקור וממקרי העולם המתהווים בכל שעה וזה שאינו שומר עצמו ונסמך על דבר זה והתברך בלבבו לאמר אם ה' אינו גוזר לבוא על האדם לא תאונה אליו רעה דהוא חסיד שוטה, דכבר אמרו רז"ל הכל בידי שמים חוץ מצינים פחים, כן הוא הדין בענייני הרפואות שהשי"ת מסר העולם להתנהג כפי הטבע וסם פלוני מרפה חולי פלוני. וכן כמה וכמה עשבים ושורשי האילנות, וכמה מיני שרפין ועלין המיוחדים לכמה דברים, שאין להם מספר יש מהם תועלתם בדרך טבע ויש מהם תועלתם

⁸ **מאירי** (חיבור התשובה, משיב נפש מאמר ב פרק י): "וכל מי שמתחסד בעניינים אלו ומוסר עצמו למיתה מפני כך הרי הוא מכלל שופכי דמים".

⁹ ראו: **רמב"ן** (תורת האדם, שער המיחוש ענין הסכנה ד"ה ולא מבעיא): "וכי חולה שיש בו סכנה ואמרו בקיאים לחלל עליו את השבת מידת חסידות היא לו שימנע עצמו מלחלל, אינו אלא שופך דמים כדאמרן (ירושלמי פ"ח ה"ה) הזרזו משובח והנשאל מגונה והשואל שופך דמים, וכל-שכן המונע עצמו שמתחייב בנפשו"; דברי הרמב"ן הובאו בר"ן (יומא ג ע"ב מדפי הרי"ף ד"ה חוץ מע"ז).

¹⁰ יתכן והכוונה לריב"א הנמנה על בעלי התוספות, ולשיטתם רשאי אדם להחמיר על עצמו ולמסור את נפשו, כדברי **התוספות** (עבודה זרה כז ע"ב ד"ה יכול): "אם רצה להחמיר על עצמו אפילו בשאר מצוות רשאי". בניגוד לדעת **הרמב"ם** (הל' יסודי התורה פ"ה ה"ד) הסובר "כל מי שנאמר בו יעבור ואל ייהרג ונהרג ולא עבר הרי זה מתחייב בנפשו".

ראו: **שו"ת יחיה דעת** (ח"א סימן סא): "ודע שאע"פ שהתוספות... סוברים שאף שבשאר עבירות הלכה פסוקה היא שיעבור ואל ייהרג, מכל מקום אם רוצה להחמיר על עצמו רשאי... אולם נראה שזהו דווקא במקום שיש קידוש השם למסור נפשו על קיום מצוותיו, כשבאים להעבירו על דתו, אבל חולה בוודאי שאינו רשאי להחמיר על עצמו והרי זה מתחייב בנפשו. וכן מבואר חילוק זה בתשובת הרדב"ז (ח"ד סימן סז), שאפילו לדברי התוספות שחולקים על הרמב"ם וסוברים שמי שהיה דינו שיעבור ואל ייהרג, ונהרג ולא עבר הרי זה משובח, מודים בחולה שיש בו סכנה שמונע חילול שבת ויום הכפורים עבורו שהוא חסיד שוטה, וה' את דמו יבקש מידו, שהתורה אמרה וחי בהם ולא שימות בהם. ורק בענין קידוש השם סבירא להם שרשאי למסור עצמו למיתה לבל יעבירוהו על דתו יתברך".

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

בדרך סגולה ויש מהם ע"י עירוב דבר זו בחברו וכמה הרכבות נעשין כמו התריאקה והרי כמה רפואות הועתקו בתלמוד.

~ שו"ת יחיה דעת (ח"א סימן סא):

שאלה: חולה שרופאים מומחים אומרים שאם יתענה ביום הכיפורים קיים חשש שיכבד חוליו ויבוא לידי סכנה, והחולה רוצה להתחסד ולהחמיר על עצמו, ולהתענות ביום הכיפורים, ואומר שהוא בוטח בה' שיציל אותו מסכנה, האם מותר מצד ההלכה להרשות לו להתענות, או לא? ...

חולה שהרופא אומר שאם יתענה ביום הכיפורים יש חשש ספק סכנה לחייו, חייב לציית לדבריו ולאכול ביום הכיפורים, שספק פיקוח נפש דוחה מצוות עינוי של יום הכיפורים. ואם החולה מחמיר על עצמו ומתענה, לא רק שאינו נוהג מדת חסידות, אלא אדרבה ענוש ייענש בידי שמים על כך. ומצווה להסביר הדברים לחולה בטוב טעם ודעת על ידי רבנים בעלי השפעה ושב ורפא לו.